

6. ПРИСЛІВНИК

- 6.1. Первісні прислівники.
- 6.2. Похідні прислівники.
- 6.3. Висновки.

Основна література

1. Крижанівська, О.І. *Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика*, Київ, 2010.
2. *Історія української мови. Морфологія*, Німчук, В. В. (гол. ред.), Київ, Наукова думка, 1978.
3. Жовтобрюх, М.А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., Слинсько, І. І. *Історична граматика української мови*, Київ, 1980.
4. Mihaļjević, M. *Slavenska poredbena gramatika*, 2. dio, Zagreb, 2014.

Додаткова література

1. Бевзенко, С.П. *Історична морфологія української мови*, Ужгород, 1960.
2. *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*, за ред. О.С. Мельничука, Київ, 1966.
3. Popović, M., Trostinska, R. Još o međujezičnoj homonimiji hrvatsko-ruskoj i hrvatsko-ukrajinskoj. Zbornik *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim I.* (ur. D. Sesar). Zagreb, 2009., str. 97-109.

Прислівників, спільних для всіх індоєвропейських мов, дуже мало. Із прислівників, що сягають праіндоєвропейської мови-основи, у слов'янських мовах можна навести лише окремі прислівники місця та напрямку дії, зокрема прислівники місця із словотворчим формантом *-de* (пор., наприклад, ст. сл. **къдѣ**, ст. руськ. *къде*, рос. *где*, укр. *де*, білор. *дзе*, польськ. *gdzie*, чеськ. *kde*, болг. *къде*, *где*, сербськ. *где*, хорв. *gdje* та ін).

Прислівники утворилися з інших частин мови. Тому вони морфологічно співвідносні з іменниками, займенниками, прикметниками, числівниками та дієсловами, від основ (коренів) чи граматичних форм яких вони здебільшого й утворені.

6.1. Первісні прислівники

Первісні прислівники, хоч і походять з давніх займенників, але ніякого функціонально-морфологічного зв'язку з сучасними займенниками не мають і не співвідносні з ними. Цим вони відрізняються від похідних, вторинних прислівників, утворених шляхом адвербіалізації від інших частин мови.

Прислівник як окремий лексико-граматичний розряд постійно поповнювався за рахунок інших частин мови, однак істотних структурно-граматичних змін у своїй історії прислівники не зазнавали. Процес формування прислівників на базі інших частин мови триває й зараз. Це пояснюється тим, що у прислівника не було власної достатньо розвиненої системи словотворчих засобів. Протоукраїнська мова успадкувала від праслов'янської невелику кількість прислівників, переважно вони є первинними (**УЖЕ, НИНЬ, ОНЬДЕ, ГДА, ТАМО**). У староукраїнській мові існувала і постійно поповнювалась група вторинних (похідних) прислівників, що виникали внаслідок адвербіалізації інших частин мови. Залежно від походження прислівники поділяються на кілька типів.

Найбільш давніми є прислівники займенникового походження, утворені ще в спільнослов'янську епоху від займенникових коренів за допомогою спеціальних прислівникових афіксів: **ТАМЪ, ТУДА, ИНЪГДА, КЪГДА, КЪДЕ, КУДА**. За значенням і словотворчими особливостями відзайменникові прислівники староукраїнської мови поділяються на прислівники:

- місця (**НИКЪДЕ, СЪДЕ, ДЕ, ИНЪДЕ, КУДА, КАМО, ОНАМО, КУДУ, СЮДУ, ВСЮДУ, ОНУДУ, ОВУДУ**);

- часу (**КОГДА, КЪДА. ТОГДА, ТЪГДА, ОВОГДА, ОВЪГДА, ИНОГДА, ИНЪГДА ВЪСГДА, ВЪСЪГДА**);

- способу дії, міри або ступеня (**ТАКО, КАКО, ВЪСЯКО, ИНАКО, АКО, СЯКО (СИЦЕ), ОВАКО, ТОЛЬМА, ТОЛЬМИ, КОЛЬМА, КОЛЬМИ, ЛЬМА, ЛЬМИ** „скільки“).

Сучасна українська мова має форми прислівників цього типу на *-уди*: *туди, сюди, всюди* (у діалектах, правда, також: *туда, сюда*); відповідно ж до давніх форм **НЕКУДА, НИКУДА** є одна форма *нікуди*, яка, залежно від наголосу, може виступати з різним значенням: нікуди (заперечне), нікуди (неозначеність); до того ж, тут є й деякі новотвори.

Із відзайменникових прислівників місця необхідно окремо зупинитися на прислівнику **ТУ**, що становить безафіксне утворення від вказівного займенника **ТЪ**. Власне прислівник *ту* за своїм походженням — це давня (не зафіксована навіть у найдавніших пам'ятках) форма давального відмінка однини від займенника **ТЪ**.

Сучасна українська мова не зберегла давніх прислівників міри, ступеня, від них залишилися лише похідні прислівники, утворені за допомогою префіксів і суфікса займенникового походження *-ки*: *стільки, скільки, настільки, наскільки*

6.2. Похідні прислівники

Крім первісних, простих прислівників відзайменникового походження, українська мова має чимало складних прислівників позаадвербіального утворення, що виникли переважно в новіші часи вже на українському ґрунті здебільшого з первісних, простих прислівників за допомогою різних словотворчих засобів.

Серед відзайменникових прислівників є й невелика група, що виникла шляхом адвербіалізації. Вони творилися звичайно від форм давального чи місцевого відмінків присвійних займенників з прийменником *по*: *по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому, по-своєму, по-їхньому* тощо. Крім того, маємо ряд утворень від різних відмінкових форм інших займенників з різними прийменниками:

а) від форм знахідного відмінка однини з прийменниками *за* (а також *зана-* < *за+*на), *на, про*: *защо, зате, занадто, нащо* (поруч : *навіщо*), *проте* та ін.;

б) від форм орудного відмінка однини з прийменниками *з(зо), перед*: *зовсім, передусім* та ін.;

в) від форм місцевого відмінка однини з прийменниками *о, по, при*: *втім, потім, почім, потому, причому, притім, притому, причому* та ін.

6.2.1. Відіменні прислівники

Значна частина похідних прислівників утворилася від застиглих форм іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників), що вживалися в значенні обставин. Прислівники іменникового походження виникли шляхом адвербіалізації іменників.

Прості утворення прислівників маємо переважно від таких іменникових форм:

а) від форм називного чи знахідного відмінка однини: *шкода, сором, гріх, сила, маса* та деякі інші;

б) від форм родового відмінка однини: *дома, сторчака* та деякі інші;— родового відмінка однини з прийменником чи без нього: *безвісти, безперестанку, вчора* (< **в**ьч**є**ра), *додому, до ладу, збоку, зроду, зарання, завтра* (< **з**а + **ч**тра);

в) від форм орудного відмінка однини та множини (старої): *кругом, даром, гуртом, разом, бігом, бігцем, літом, зимою, весною, миттю* та багато інших; *верхи, пішки, рачки* та деякі інші. Утворення від форм орудного відмінка однини найчисленніші з неприйменникових утворень.

Велика кількість прислівників творяться від форм непрямих відмінків іменників з прийменниками, а саме:

а) від форм родового відмінка однини з прийменником *з(с), до, за, по, без* (зрідка), а також з двома прийменниками *спід* (< **сѣподѣ**), *поза* (< **поза**), *зна* (< **сѣна**), *вдо* (< **вѣдо**): *збоку, зверху, знизу, згори, ззаду, спереду, додому, додолу, догори, докупи, дотла, завтра* (< **завѣтра**), *засвітла, запанібрата, попереду, позаду, безперестанку, безвісти* та ін.; *спідлоба, спіднизу, позавтра, знадвору, знаскоку, вдосвіта, удосвіта* та ін. сюди ж примикають утворення з займенником *що*: *щодня* (пор. також із З: *щодень*), *щороку* тощо;

б) від форм знахідного відмінка однини чи множини з прийменниками *за, на, в. по. над*: *заміж* (< *замуж* < *за-* + **мѣжъ**), *зараз, запівніч, заочі, набік, наверх, навік* (*навіки*), *навхрест, нагору, наперед, надвечір надвір, назад, наперед, на силу, насміх, вперед, вгору, вверх, вволю, підряд позад, позаочі, поверх, повік, убік, уволу, умить* (*вмить*), *надвечір* та ін.;

в) від форм орудного відмінка з прийменниками (*згодом зрештою, разом, замужем, заміжжю, покотом, поповзом, попідтинню, попідвіконню, похапцем, попідтинню*) і без прийменників (*боком, дибом, галопом, бігцем, гуртом*). У прислівниках типу *кружкома, сторчма* виділяється афікс -ома (-ма), співвідносний з флексією орудного відмінка двоїни; – місцевого або давального відмінків без прийменників (*долі, годі*) і з прийменниками (*вранці, вночі, поночі*);

г) від форм місцевого відмінка з прийменниками *в, на, по, о: вкупі, вночі, надворі, нанизу, поночі, поволі, опівдні* та ін., а також з двома прийменниками на *в* (< **на-** + **-вѣ**): *навипиньках, навколішках* та ін.

Найбільшою в староукраїнській мові була група прислівників прикметникового походження. Їх кількість постійно зростала, інтенсивно поповнюючись новими утвореннями. Ця тенденція виразно виявляється й тепер.

Прислівники на -о виникли внаслідок адвербіалізації нечленних якісних прикметників середнього роду у формі наз.-знах. відмінка однини: **быстро, високо, горько, давьно, крѣптько, льгтько, просто, розьно, сильно, твьрдо**. В сучасній українській мові частина прислівників цього типу утворюється з афіксом -е: *добре, краще, навмисне, гаряче, боляче, рішуче*. Якісні прислівники на -о/-е, як і відповідні прикметники, мають ступені порівняння: **выше, лчъше (лчѣ), ниже, переже (прѣже, прѣжде)**.

Паралельно з прислівниками на -о вживалися прислівники з кінцевим -ѣ, утворені від форми місцевого відмінка нечленних прислівників: **достоннѣ, доврѣ, кротгъцѣ, крѣпгъцѣ**. У сучасній українській мові продуктивний словотворчий тип відприкметникових прислівників з афіксами *по-* і *-ому*, він поповнюється новими утвореннями: *по-доброму, по-дружньому*. Залишки старої форми орудного множини нечленних прислівників зберігаються в паралельно вживаних прислівниках *по-козацьки, по-молодецьки*. Багато прислівників вказують на те, що в староукраїнській мові вони утворились із сполучення прийменників з відмінковими формами іменника:

У сучасній українській мові найбільшу групу прислівників, що виникли шляхом адвербіалізації, становлять прислівники прикметникового походження.

Найчисленнішою групою є відприкметникові якісні прислівники на -о, утворені шляхом простої адвербіалізації з називного чи знахідного відмінка однини нечленних форм середнього роду якісних прикметників: *холодно, тепло, душно, далеко, близько, довго коротко, дорого, дешево, багато, мало швидко, скоро, м'яко, твердо, міцно, кріпко, тихо, голосно, спокійно, лагідно, повно* та багато інших.

Творення прислівників за цим зразком весь час поповнювалося. Значну кількість нових утворень цього типу знає й сучасна українська мова: революційно, діловито, доброякісно тощо.

Значно в меншій кількості представлені в сучасній українській мові якісні прислівники відприкметникового творення на -е: *добре, дуже, зле, гаряче, хороше, терпляче, рішуче* тощо. Правда, ця група прислівників у значній мірі поповнювалась за рахунок форм вищого й найвищого ступенів порівняння, що утворюються від усіх якісних прислівників: *холодніше, тепліше, ближче, гірше, краще, ліпше, дорожче, дешевше, тихіше, голосніше, повніше* та ін., *найхолодніше, найтепліше, найближче, найгірше, найкраще, найдорожче, найдешевше* тощо.

Ряд прислівникових утворень сучасної української мови являє собою адвербіалізовані форми непрямих відмінків прикметників з лексикалізованими прийменниками. Найчастіше такі утворення походять від таких нечленних форм якісних і відносних прикметників:

а) від родового відмінка однини чоловічого і середнього роду з прийменниками *з(с), до, від* (*зліва, справа, зрідка, здавна* та ін., *досита, дочиста, допізна* та ін.), *зрідка від* (*віддавна*);

б) від давального відмінка однини чоловічого і середнього роду з прийменником *по*: *подовгу, помалу, помаленьку, попросту, потихеньку* та ін.;

в) від знахідного відмінка однини середнього та жіночого роду з прийменниками *в (у), на, за*: *вліво, вправо (управо), востаннє, врукопашну, вручну* та ін.; *направо, наліво, наново, напевне (напевно), надовго, начисто, нашивиду* та ін.;

г) від місцевого відмінка однини (дуже рідко) з прийменниками *в, на*: *вповні, врівні, нарівні* та ін.; аналогічного утворення — *напоготові* та ін.;

д) від знахідного відмінка множини з двома прийменниками *за-, зав-* із суфіксом займенникового походження *-ки*: *завбільшки, завдовжки, завширшки* та ін.;

Окрему групу становлять прислівники, що історично являють собою сполучення з прийменником по форм місцевого (історично давального) відмінка однини членних прикметників: *по-давньому, по-доброму, по-дурному, по-літньому, по-зимньому, по-дитячому* тощо. Сучасна українська мова має значну кількість утворень цього типу, зокрема від прикметників на *-ський, -зький, -цький*: *по-геройському, по-батьківському, по-козацькому*; рідше в таких утвореннях прикметникова частина виступає вже в чисто прислівниковій формі на *-ки*: *по-геройськи, по-російськи, по-молодецьки* та ін., а іноді навіть без прийменника: *молодецьки, мертвецьки* та ін.

Відчислівникові прислівники також утворилися шляхом адвербіалізації прийменникових або безприйменникових відмінкових форм кількісних і порядкових числівників. Староукраїнські пам'ятки засвідчують такі типи прислівників числівникового походження: **първо; вѣторо** – від форми знахідного відмінка середнього роду членних порядкових числівників; **дѣвашьды, тришьды, чѣтырѣшьды**. Із значенням повторюваності дії в давньоруській мові вживалися сполучення числівників з невідмінюваним словом **краты** (крать).

Ці прислівники звичайно творяться від таких форм:

а) від форм називного чи знахідного відмінка кількісних числівників два—три за допомогою суфікса *-чі*: *двічі, тричі*;

б) від форми знахідного відмінка кількісного числівника одно з прийменником *за*: *заодно*;

в) від форм місцевого відмінка кількісних числівників з прийменником *в(у)*: *вдвох, утрьох, вчотирьох* тощо;

г) від форм знахідного відмінка порядкових числівників з прийменниками *в(у), по*: *вдруге, втретє, вп'яте* та ін., *по-перше по-друге, по-третє* тощо; сюди ж можна віднести й поодинокі утворення спершу — можливо, від форм жіночого роду з прийменником *з(с)*, хоч його можна розглядати як творення від родового відмінка нечленної форми *:ј* прийменником;

д) від форм знахідного відмінка збірних числівників з прийменниками *в(у), на*: *вдвоє, втроє, вчетверо, надвоє, натроє* тощо.

6.2.2. Віддієслівні прислівники

Прислівників віддієслівного походження в українській мові порівняно небагато, вони виникли пізніше порівняно з іншими групами і остаточно оформились у сучасній українській мові. Найчастіше адвербіалізувалися дієприкметники і дієприслівники.

Віддієслівні прислівники творилися від:

а) колишніх нечленних (рідше – членних) активних дієприкметників теперішнього часу (*лежачи, нехотя, здря, благаюче, захоплююче*);

б) дієприкметникових основ, ускладнених суфіксами і префіксами, які тепер сприймаються як прислівникові форманти (*мовчки, навсидячки, навлежачки*);

в) активних і пасивних ад'єктивованих дієприкметників (*нетерпляче, несподівано, уміло, відомо*);

г) дієслівних основ за допомогою суфікса *-ки* (*дибки, пошепки, навпомацки*);

д) дієслівних основ з префіксами *в-, до-, доне-, по-* (*всупереч, досхочу, донесхочу, потай*);

е) дієслівних основ з суфіксами *-ома, -ма* (колишня іменна флексія орудного відмінка двоїни) (*бігма, лігма, лежма, ридма, сидьма, крадькома*)

Основна маса сучасних українських прислівників - похідні прислівники чи інакше прислівники вторинного походження, що виникли шляхом адвербіалізації з інших частин мови.

Ряд нових прислівникових утворень виникло шляхом поєднання первісних, простих відзайменникових прислівників з частками різного походження. Так, за допомогою частки *-сь* займенникового походження виникло ряд утворень неозначених прислівників: *десь, кудись, колись, якось* та ін.; ряд прислівникових утворень маємо також

- з частками, дієслівного походження *будь-, -небудь*: *будь-де, де-небудь, будь-коли, коли-небудь, будь-куди, куди-небудь, будь-як, як-небудь* та ін.,

- з часткою займенникового походження *де-*: *деінде, деколи, декуди*, пор. також ускладнене

- з приймеником-префіксом *по-*: *подекуди* та ін., а також

- з частками *аби-, ані-* і т. д.: *абиде, абияк, абикуди, абиколи, аніде, аніяк* та ін.

Усі ці прислівникові утворення вважаються за порівняно нові, бо більшість із них фіксується в українських пам'ятках не раніше XVII—XVIII ст. Значна кількість нових прислівникових утворень виникла шляхом поєднання первісних відзайменникових прислівників чи взагалі займенникових основ з прийменниками-префіксами.

Так, з прийменниками-префіксами:

від- (< **одь**), по-, на-, с- тощо утворилися прислівники: *відколи, відтоді, відтак, діал. відтам, повсюди, скільки, стільки, наскільки, оскільки* та ін.;

з прийменниками-префіксами *до-, про-, за-, по-, над-* тощо: *досі, доти, доки, поки, проте, зате, потім, надто*, пор. також ускладнене ще й другим прийменником-префіксом *занадто*, пор. також утворення

з прийменниками-префіксами *звід-*: *звідки, звідти, звідкіль, звідкіля, звідтіль, звідтіля, звідусюди, діал. звідтам* тощо.

Ці прислівникові утворення також нові; в пам'ятках вони засвідчуються зовсім пізно.

Окрему групу становлять складні прислівникові утворення, що виникли шляхом редуплікації, повторення однакових первісних прислівників, причому в окремих таких утвореннях може стояти між складовими частинами цих складних прислівників частка *не*; наприклад: *де-де, де-не-де коли-коли, коли-не-коли, десь-десь, десь-не-десь, десь-інде, сям-там, сяк-так, так-сяк, сюди-туди, туди-сюди* та ін.

Адвербіалізація, тобто перехід інших частин мови в прислівники, викликається вживанням певної форми якогось слова у функції обставинного слова, яка взагалі не властива чи мало властива даному класу слів. Закріплення за даною формою певного слова синтаксичної функції обставинного слова з часом приводить до ізоляції цієї форми з системи парадигми і перетворення її в незмінну, причому ця ізоляція іноді супроводжується втратою інших форм цього слова, пор.: наприклад, українські прислівники іменникового походження *тишком, нишком, ходором* тощо, які не мають у сучасній українській мові іменникових відповідників. Ізоляція нерідко супроводжується лексикалізацією, тобто злиттям двох слів, з яких одне службове (прийменник), в одне слово; наприклад: *увечері, вночі, завтра, заміж* (<*замуж*), *здавна, змолоду, нарівні, заодно, вдвоє, втроє, пошепки, всупереч* тощо. В адвербіалізованому слові прийменники, як і флексії, перетворюються в словотворчі афікси. Адвербіалізовані слова іноді зберігають старовинні форми, втрачені вже живою мовою, наприклад: *верхи, пішки* (старовинна форма орудн. множ.), *вранці* (місц. одн.), *сидьма, лігма* (орудн. двоїни) тощо.

Процес адвербіалізації активно відбувався і відбувається в слов'янських мовах протягом всієї їх історії. Цим і пояснюється наявність у них великої кількості прислівників, що утворилися з різних частин мови. Ряд прислівникових утворень цього типу сягають ще праслов'янської мови, але основна маса вживаних у сучасних слов'янських мовах прислівників, утворених шляхом адвербіалізації, виникла в окремих слов'янських мов. Активним

є процес адвербіалізації в сучасних слов'янських мовах, в тому числі і в українській. Про це досить переконливо говорить наявність у сучасній українській мові порівняно значної кількості прислівникових утворень, що являють собою сполучення прийменників з іменниками, в яких іменник ще зберігає до певної міри своє конкретне значення і граматичну форму (такі прислівникові сполучення за діючим правописом навіть пишуться окремо); наприклад: *без краю, без угаву, на щастя, на зло, на ходу, під час, під кінець, до смаку, до ладу, до ноги, по суті, по совісті* тощо.

Найчастіше утворювалися прислівники таким шляхом від прикметників та іменників, значно рідше — від числівників, займенників та дієслів.

Незначну кількість прислівникових утворень маємо також від дієслівних форм. Серед них виділяються утворення:

а) від колишніх нечленних форм активних дієприкметників: *лежачи, стоячи, нехотя, якомога* та ін.; цього ж походження і спрефіксовані форми з прислівниковим суфіксом *-ки*: *навлежачки, навстоячки* та ін.;

б) від дієслівних основ з суфіксом — іменною флексією давального-орудного двоїни *-ма*: *лігма, лежма, стойма, сидьма, ридьма, крадькома, жартома* та ін.;

в) від спрефіксованих чи неспрефіксованих дієслівних основ з прислівниковим суфіксом *-ки*, а іноді *-ці*: *пошепки, потайки, навпомацки, назирці, нахильці, мовчки* та ін.;

г) від дієслівних основ з префіксами *в-*, *до-*, *доне-*, *по-*, *о-*, а іноді без них: *всупереч, досхочу, донесхочу, донехочу* (пор. також: *віднехочу, віднехотя, потай, осліп* та ін.

Сучасна українська мова має ряд складних прислівників, що творяться:

а) шляхом редуплікації (іноді з деякими видозмінами повторюваного слова): *далеко-далеко, ген-ген, ледь-ледь, ось-ось та ін.*; *віч-на- віч, волею-неволею, пліч-о-пліч, рано-вранці, з давніх-давен* та ін.;

б) шляхом складання синонімічних чи антонімічних слів: *вряди-годи, сяк-так, більш-мениш, часто-густо* та ін.;

в) шляхом поєднання двох іменникових основ або ж поєднання прикметникової, займенникової чи числівникової основи з іменниковою: *силоміць, споконвіку, запанібрата, горілиць* та ін., *голіруч, босоніж, ліворуч, натще-серце* та ін., *насамперед, торік, повсякчас* та ін., *водночас, стократ* та ін.

Якісні прислівники, на відміну від інших прислівників, мають ступені порівняння. Ступені порівняння прислівників творяться так само, як і ступені порівняння якісних прикметників (вищий ступінь за допомогою суфіксів *-иш-*, *-иши-*, а найвищий від вищого шляхом додавання префікса *най-*), у зв'язку з чим саме ступенювання прислівників спеціальних пояснень не

потребує. Тут треба лише відзначити, що у формах вищого ступеня прислівників кінцеве *-е* часто втрачається: *гірше — гірш, більше — більш, ясніше — яснш, міцніше — міцнш, скоріше — скорш, найбільше — найбільш, найменше — найменш* тощо; причому втрата кінцевого *-е* в прислівниках звичайно не залежить від характеру початкового голосного наступного слова, хоч воно все-таки частіше опускається тоді, коли наступне слово починається голосним звуком.

6.3. Висновки

Огляд прислівників з погляду історичного засвідчує, що склад їх протягом історії зазнав на українському ґрунті величезних змін. Крім прислівників спільнослов'янського походження, успадкованих українською мовою через спільносхіднослов'янську, в ній виникла велика кількість нових, своєрідних прислівникових утворень. Причому нові прислівники виникали не лише шляхом адвербіалізації. Українська мова має у своєму складі чимало нових прислівників позаадвербіального утворення, що виникли на українському ґрунті з первісних, простих прислівників за допомогою різних словотворчих часток тощо (пор., наприклад: *будь-де, будь-як, будь-коли, абияк, абиде, деколи, деінде* та ін.). Але найголовнішим, основним засобом поповнення складу прислівників української мови, як і інших слов'янських, була адвербіалізація, тобто перехід інших частин мови у прислівники. Цей засіб широко використовувався протягом усієї історії української мови, починаючи з найдавніших часів. Використовується він і в сучасній мові, свідченням чого є наявність значної кількості прислівникових сполучень, складові частини яких зберігають ще живий зв'язок з тими частинами мови, з яких вони утворились (пор., наприклад: *без кінця, без утину, до вподоби, до речі, на диво, на жаль, по правді, у вічі* та ін.).

Службові частини мови

Службові слова якісно відмінні від слів самостійних, повнозначних. Якщо повнозначні слова, виражаючи різні явища дійсності в предметах, діях, якостях чи властивостях тощо, характеризуються своїм окремим лексичним значенням, певними граматичними категоріями, виступають у реченні як його члени — головні або другорядні, то службові слова, віддзеркалюючи відношення між явищами дійсності, не мають самостійного лексичного значення, членами речення звичайно не бувають, а виконують лише допоміжну роль, виражаючи відношення між повнозначними самостійними словами чи реченнями або надаючи повнозначним словам тих чи інших відтінків значення. Таким чином, службові слова, на відміну від повнозначних слів, що є носіями реальних значень, є носії граматичних, формальних значень; вони допомагають самостійним, повнозначним словам пов'язуватися між собою в реченні і повніше виявляти свої реальні значення.

Серед службових слів виділяються прийменники, що служать засобом вияву відношень між словами іменної групи й іншими повнозначними словами, сполучники, що виступають як засіб сполучення окремих слів, речень, а також частки, які надають повнозначним словам чи словосполученням тих чи інших відтінків значення. До службових слів прилягають також вигуки, хоч вони досить відчутно відрізняються як від слів службових, так і повнозначних, самостійних, не належачи, власне, до жодної із цих груп слів.

Сучасна українська мова, як і інші слов'янські, має досить розвинену систему службових частин мови. У давніші ж часи система службових слів у слов'янських мовах була порівняно біднішою, ніж зараз.

Спостереження над історією мов навіть протягом незначного періоду, починаючи від найдавніших їх пам'яток (з кінця X—XI ст.), дають цікаві дані щодо вживання службових слів.

Службові слова зазвичай розвиваються за рахунок повнозначних, самостійних слів. Службові слова за своїм походженням - це колишні самостійні, повнозначні слова, що в процесі історичного розвитку втратили своє реальне значення і набрали граматичного, формального значення. Про це досить переконливо свідчить той факт, що і в сучасних слов'янських мовах, у тому числі і в українській, є чимало таких службових слів, зв'язок яких з повнозначними, самостійними словами цілком очевидний. Так, наприклад, деякі сучасні українські прийменники за своїм походженням є застиглими формами окремих відмінкових форм іменників (пор.: кінець < **коньць**, край < **кран**, перед < **передъ**), ряд займенників і прислівників виступають у ролі сполучників чи сполучних слів (пор.: що < **чьто**, хто <

кѣто, чого < **чѣго**, кого < **кого** тощо, як, — **яко**, куди — **кѣда** та ін.) і т. д. Значна ж кількість службових слів з погляду етимологічного мало виразна або й зовсім темна, у зв'язку з чим походження багатьох із них встановити майже неможливо.